

Leszek LESZCZYŃSKI

Zastosowanie klauzul generalnych w orzecznictwie arbitrażowym

Application of General Clauses in Economic Arbitration Decisions

I

Podstawą treści decyzji komisji arbitrażowych, podobnie jak i innych podmiotów stosujących prawo, są normy prawne o różnym stopniu ostrości. Obok norm *stricti iuris* taką podstawą mogą być także normy zawierające różne zwroty niedookreślone znaczeniowo. Ich ogólną funkcją jest otwarcie treści decyzji na oceny i normy pozaprawne, do których podmiot stosujący prawo ma sięgać. Największą rolę spośród tych zwrotów we współczesnych rozwiniętych systemach prawnych odgrywają klauzule generalne.

Przez klauzulę generalną rozumiem taki zwrot niedookreślony tekstu prawnego, który odsyła do ogólnie ukierunkowanych ocennych kryteriów pozaprawnych, a którego konkretna treść ustalona jest w procesie stosowania prawa.¹ Właśnie sposób ustalania treści tej konstrukcji oraz rola klauzul w procesie decyzyjnym arbitrażu gospodarczego jest przedmiotem tego opracowania.

Klauzule pojawiają się w tzw. wielkich kodyfikacjach cywilnych XIX wieku, a wykorzystywane są już w całej pełni w wieku XX. Formuluje je także prawodawca polski, np. w kodeksie zobowiązań czy kodeksie handlowym (np. zasady słuszności, dobrej wiary, dobre obyczaje, interes publiczny). Klauzule generalne zostają przyjęte także przez ustawodawstwa socjalistyczne w sposób bardziej wiążący ogólną treść klauzul z nowymi wartościami ustrojowymi² oraz

¹ Szerzej o pojęciu klauzuli generalnej piszę w pracy: *Klauzule generalne w stosowaniu prawa*, Lublin 1986, rozdz. I. Por. też T. Zieliński: *Klauzule generalne w prawie pracy*, Warszawa 1988, rozdz. I; K. Wójcik: *Teoretyczna konstrukcja klauzuli generalnej* (nie publikowana praca doktorska), Łódź 1988, *passim*. Rozważanie pojęciowe na ten temat podsumowuje Z. Ziembiński: *Stan dyskusji nad problematyką klauzul generalnych*, „Państwo i Prawo” 1989, z. 3, s. 14 i n.

² Por. S. Grzybowski: *Dzieje prawa*, Wrocław 1981, ss. 278, 280.

z ideą nadrzędności interesu społecznego nad interesem prywatnym. Jest to widoczne we wszystkich podstawowych dla tego systemu prawa odesłaniach: do zasad współzycia społecznego, interesu państwa, interesu społecznego, celu ogólnospołecznego, społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa itp. Rozszerza się ponadto praktyka formułowania klauzul na inne gałęzie prawa (prawo administracyjne, a nawet karne).

Konstrukcja klauzul generalnych pojawia się też w prawie obrotu uspołecznionego. Pomijając kwestie systematyki prawniczej, powiedzieć należy, że występują tu klauzule klasycznego prawa cywilnego, jak też klauzule przewidziane do wykorzystania jedynie w prawie obrotu uspołecznionego. Trendowi pierwszemu sprzyja niewątpliwie fakt zawarcia podstawowych uregulowań z zakresu obrotu uspołecznionego w kodeksie cywilnym, natomiast drugiemu – odrębności przedmiotu i metody regulacji prawa obrotu uspołecznionego.

Kwestia bezpośrednich zastosowań wszystkich klauzul kodeksu cywilnego do prawa obrotu uspołecznionego była swego czasu dość kontrowersyjna w doktrynie prawniczej.³ Dotyczyła ona zwłaszcza zasad współzycia społecznego jako kryterium oceny działań jednostek gospodarki uspołecznionej (dalej cyt. j.g.u.) i wiązała się z wykorzystaniem ocen moralnych jako tych kryteriów. Praktyka arbitrażowa do zasad współzycia społecznego jednak się odwoływała.⁴

Najistotniejsze znaczenie samodzielne dla obrotu uspołecznionego mają klauzule zawarte w art. 386 k.c. – ekonomiczność produkcji i obrotu oraz zabezpieczenie gospodarki narodowej przed stratami. Ponadto warto zwrócić uwagę na odesłania do interesów gospodarki narodowej (art. 826 i 827 k.c.), do należytej staranności (art. 355 k.c.), interesu lub celu ogólnospołecznego czy zasad ustroju i celów PRL (art. 4 k.c.). Nie wyczerpuje to, rzecz jasna, katalogu klauzul używanych w orzecznictwie arbitrażowym, ale wskazuje wyraźnie na związki klauzul generalnych prawa obrotu uspołecznionego z ustrojowym modelem gospodarczym (por. niżej).

Pozostając jeszcze na płaszczyźnie regulacji normatywnych, trzeba wskazać na fakt szerokiego występowania klauzul w aktach początkujących stworzenie prawnych podstaw reformy gospodarczej w latach osiemdziesiątych w naszym kraju. Już biorąc pod uwagę jedynie dwa pierwsze akty, sformułować można dość pokaźny ich zbiór. W ustawie o przedsiębiorstwach państwowych spotykamy bowiem kryteria „mniej nieostre”, takie jak: nieefektywność wyników ekonomicznych (art. 1), zadowalające wyniki ekonomiczne (art. 37 § 1), zasady rachunku gospodarczego (art. 47), działalność gospodarcza ze stratą (art. 50), ale także „bardziej nieostre”, takie jak: zaspokajanie potrzeb społecznych (art. 1),

³ Por. A. Stelmachowski: *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1984, s. 184; J. Trojanek: *Obowiązek współdziałania jednostek gospodarki uspołecznionej przy zawieraniu i wykonywaniu umów*, Warszawa 1971, s. 33 i n.

⁴ Por. np. orz. GKA z 15 VII 1986., BO 6907/68, „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych” [dalej cyt. OSPiKA] 1969, poz. 137.

zasady współzycia społecznego (3), ocena warunków i potrzeby utworzenia przedsiębiorstwa (art. 12 § 1), trudna sytuacja gospodarcza (art. 24 § 2), podstawowe interesy gospodarki narodowej (art. 56 § 1), cele ekonomiczne uzasadnione (art. 59). Odpowiednio w ustawie o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego do grupy pierwszej zaliczyć można prawidłowości gospodarki materiałowej i finansowej (art. 28 § 2), a do grupy drugiej – istotne sprawy przedsiębiorstwa (art. 1 § 2) czy interes ogólnospołeczny (art. 44).

Obecność klauzul generalnych w aktach prawnych regulujących prawo obrotu uspołecznionego (odrębnym zagadnieniem mogłaby być analiza występowania klauzul w aktach wykonawczych), a także w aktach regulujących sferę organizacji i funkcjonowania przedsiębiorstw państwowych wpływa bezpośrednio lub pośrednio na podstawy decyzji (orzeczeń) komisji arbitrażowych.

II

Oparto się na analizie orzecznictwa Głównej Komisji Arbitrażowej (dalej skrót GKA) w różnych rodzajach rozstrzyganych spraw i przy zastosowaniu różnych klauzul generalnych. Chociaż zasadniczym przedmiotem nie jest porównywanie konsekwencji klauzul w decyzjach GKA i Sądu Najwyższego, to jednak, jeżeli te różnice wyraźnie się zarysowują, takie porównanie przeprowadzono. Różnice wynikają głównie z tego, że GKA, pomimo że podejmuje decyzje w zasadzie w tzw. typie sądowym stosowania prawa⁵, jest inaczej niż SN usytuowana w aparacie państwowym (podległość centralnemu organowi administracyjnemu)⁶. Odznacza się więc cechą pewnej dyspozycyjności wobec centralnych organów zarządzających gospodarką (związanie planistycznymi lub podejmowanymi w wykonaniu planu ustaleniami tych organów). Jej pozycja zależy od modelu kierowania gospodarką i może zbliżać się albo do pozycji organu zarządzającego, albo do organów sądowych z punktu widzenia rodzaju celowości stosowania prawa poprzez wykorzystanie klauzul generalnych. W pierwszym przypadku zastosowanie klauzul wiąże się bardziej bezpośrednio z wykorzystaniem dyrektyw politycznych centralnego ośrodka decyzyjnego, chociaż, jak się wydaje, i tak nie przyjmuje ono cech stosowania prawa typu kierowniczego.⁷ Z właściwościami powyższymi związany jest także brak niezawisłości arbitrażu w zakresie funkcji orzekania. Wszystko to musi rzutować na sposób wykorzystywania w procesie decyzyjnym tak otwartej aksjologicznie konstrukcji, jaką są klauzule generalne.

⁵ Por. W. Lang, J. Wróblewski, S. Zawadzki: *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1986, ss. 453–454.

⁶ Por. M. Tyczka: *Istota orzeczeń arbitrażowych*, Poznań 1985, ss. 135, 308 i in.; S. Włodyka: *Arbitraż gospodarczy*, Warszawa 1970, ss. 45–47, 59–69; C. Żuławska: *Klauzule generalne kodeksu cywilnego a rola arbitrażu gospodarczego*, „Państwo i Prawo” 1969, z. 8–9, ss. 265–266.

⁷ Por. Lang, Wróblewski, Zawadzki: *op. cit.*, ss. 454–455.

Interesować nas będą w tej części opracowania trzy sprawy: 1) sposób odczytania powołanego w klauzuli kryterium ekonomicznego; 2) rola klauzuli w poszczególnych działaniach w procesie stosowania prawa przez arbitraż oraz 3) wpływ zastosowania klauzuli na praktykę uzasadniania decyzji arbitrażowej.

I

Z różnych rodzajów wartości pozaprawnych (tzn. nie określonych wyraźnie w tekście aktu normatywnego), do jakich odsyłają klauzule generalne, w stosowaniu prawa obrotu uspołecznionego najistotniejsze są wartości ekonomiczne. Wartość w ekonomice jest – ujmując ogólnie – wewnętrzną i często wymierną kategorią i oznacza opłacalność lub racjonalność gospodarowania.⁸

Z natury wartości wynika jednakże, że poszczególne jej rodzaje mogą na siebie zachodzić. O ile styk wartości ekonomicznych w podanym wyżej rozumieniu i wartości moralnych jest stosunkowo słaby (choćby same zasady ustroju gospodarczego nie mają zwykle charakteru wartości obojętnych moralnie), o tyle styk wartości gospodarczych i politycznych ma już wymiar wyraźniejszy. Ogólnie zależy on od zakresu ingerencji państwa w zjawiska i procesy gospodarcze oraz od rodzaju instrumentów oddziaływania państwowego na te zjawiska i procesy. Podjęcie przez państwo nie tylko ochronnej, ale także organizatorskiej i regulacyjnej funkcji w stosunku do ekonomiki powoduje nakładanie się szeregu wartości gospodarczych z wartościami politycznymi.⁹ Zwiększa się wówczas instrumentalność tych pierwszych w sensie odniesienia do celów formułowanych przez państwowo-polityczne ośrodki decyzyjne. Wartości gospodarcze „odczytywane” są w skali makro, tzn. w skali całej gospodarki narodowej, a nie w skali danej j.g.u. W tej sytuacji wymierność wartości „czysto” ekonomicznych może zostać zastąpiona wartością polityczną, a w skrajnej postaci – ulec aksjomatyzacji ideologicznej. „Możliwości” takie nie są obce państwu socjalistycznemu, będącemu także instytucją ekonomiczną, zarządzającą „swoją” własnością. Są one dodatkowo wzmocnione przez właściwości usytuowania komisji arbitrażowych (por. wyżej).

A jednak konkretny wyraz podniesionej wyżej praktyki interpretowania klauzul w oparciu o interesy ogólnospołeczne oraz preferowania w ewentualnym konflikcie interesów ogólnogospodarczych przed interesami poszczególnych j.g.u. zależy od pewnych czynników dodatkowych. Mają one związek z realizowa-

⁸ Por. O. Lange: *Ekonomia polityczna*, t. I. *Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1974, ss. 299–301; M. Zirk-Sadowski: *Wartości ekonomiczne w aksjologii systemu prawa*, [referat powielony] VII Zjazd Teoretyków Państwa i Prawa, Popowo 1983, ss. 5–10.

⁹ Por. H. Groszyk., A. Korybski., L. Leszczyński: *Zjawiska ekonomiczne a prawo i jego tworzenie*, „*Studia Nauk Politycznych*” 1986, z. 1, ss. 161–170, 189–190; J. Kowalski: *Państwo a ekonomika*, „*Studia Prawnicze*” 1985, z. 3–4, ss. 143–155.

nym modelem zarządzania gospodarką. Charakterystyczne są na tym polu zmiany, jakie dokonały się w orzecznictwie arbitrażowym w naszym kraju w połowie lat pięćdziesiątych, dotyczące relacji pomiędzy kryterium zadań planowych oraz kryterium rozrachunku gospodarczego. O ile bowiem w pierwszej połowie tej dekady decydowały zwykle zadania planowe¹⁰, o tyle właśnie w latach 1955–1956 i bezpośrednio po nich następujących takim decydującym czynnikiem stały się zasady rozrachunku gospodarczego, bardziej wskazujące na rolę opłacalności działań gospodarczych j.g.u.¹¹ Jednak w dalszych latach na stanowisko nadrzędne powróciła dyscyplina planowa oraz interes ogólnospołeczny w skali całej gospodarki narodowej.¹²

Podobne tendencje zauważyć można w latach osiemdziesiątych, a więc wówczas, gdy ustawa o przedsiębiorstwach państwowych stała się podstawą uwzględniania przez komisje arbitrażowe zasady samodzielności poszczególnych j.g.u. Wpływa to także na sposób stosowania i interpretacji klauzul generalnych, a nawet można zauważyć tendencję do pomniejszania roli kryteriów zawartych np. w klauzulach z art. 386 k.c.¹³ Jeżeli ma miejsce powołanie się na klauzulę, to zazwyczaj nie stanowi ona wyłącznej podstawy treści decyzji, a argumenty z niej płynące zestawiane są z kryteriami zawartymi bezpośrednio w przepisach prawnych. Niejednokrotnie zachodzi ograniczenie, a nawet zanegowanie możliwości rozstrzygnięcia sporu na podstawie zastosowania klauzuli wskazującej na kryteria ogólnogospodarcze.¹⁴ Powołuje się w takich wypadkach zwykle argumenty art. 1 § 2 oraz art. 4 § 1 ustawy o przedsiębiorstwach państwowych. Pomimo że stałą cechą praktyki arbitrażowej w państwie socjalistycznym jest dominacja interesu ogólnogospodarczego, to jednak konkretne zastosowania klauzul odwołujących się do niego charakteryzować się mogą pewnym stopniem elastyczności, określonym przez realizowany model gospodarczy.

2

Rola klauzul generalnych w poszczególnych działaniach w procesie stosowania prawa przez organy arbitrażowe w zasadzie nie odbiega diametralnie od roli tych konstrukcji w stosowaniu prawa przez sądy. Regułą jest, że komisje

¹⁰ Por. np. orz. GKA z 13 IX 1952 r., I. A 341/52, „Państwo i Prawo” 1953, z. 1, ss. 156–157. Por. też Żuławska: *op. cit.*, ss. 262–263; Stelmachowski: *op. cit.*, s. 206 i n.

¹¹ Por. np. uchwałę Kolegium Arbitrażu z 10 II 1959 r., 1/59, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1959, z. 4, ss. 271–272.

¹² Por. np. orz. GKA z 19 X 1964 r., BO 9018/64, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1966, z. 3, s. 328.

¹³ Por. np. orz. GKA z 6 V 1982 r., IP 2565/82, OSPiKA 1983, poz. 38; orz. GKA z 17 V 1982 r., OT 1923/82, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1982, z. 10–11, poz. 1556.

¹⁴ Por. np. orz. GKA z 18 IX 1982 r., IP 5039/82, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1983, z. 7, poz. 1580.

arbitrażowe podają podstawę prawną zastosowania klauzuli. Podstawą taką może być przepis ustawy (najczęściej odpowiedni przepis kodeksu cywilnego lub art. 2 pkt 1 ustawy o państwowym arbitrażu gospodarczym) albo przepis wykonawczy. W tym drugim przypadku można rozróżnić sytuację wyłącznego powołania przepisu wykonawczego jako źródła zastosowania klauzuli, nawet gdy taka sama klauzula występuje także w regulacji ustawowej¹⁵, oraz podwójnego powołania obu tych rodzajów przepisów. Podwójne powołania spotykane są częściej i mają znaczenie swoistego potwierdzenia trafności zastosowania klauzuli.¹⁶

Można jednak zauważyć także praktykę powoływania się na klauzule bez podania podstawy prawnej. Ma to miejsce wówczas, gdy orzeczenie powołuje kryterium nie zawarte w ogóle w przepisach (co wiąże się głównie z innym nazwaniem danego kryterium w orzeczeniu w stosunku do nazwy ustawowej lub z wyedukowaniem kryterium z podstawowych zasad całego systemu prawa bądź z założeń polityki gospodarczej państwa¹⁷, albo wówczas, gdy orzeczenie powołuje kryterium przewidziane przez przepis, ale bez wyraźnego wymienienia tego przepisu (jest to więc raczej niedokładność uzasadniania¹⁸).

Klauzule generalne nie są elementem decyzji dowodowej (ustalającej stan faktyczny), decyzja taka bowiem oparta jest na argumentacji poznawczej¹⁹, a nie na charakterystycznej dla zastosowania klauzuli argumentacji aksjologicznej. Jedynie wówczas, gdy fakty ujęte są w normie prawnej w sposób oceniający²⁰ (np. ważne powody, rażące naruszenie, szczególne okoliczności itp), ocena, a właściwie oszacowanie zakresu, skali czy mocy wystąpienia danych faktów bywa dokonywane przy uwzględnieniu ogólnych kryteriów płynących z klauzul²¹. Ma tu zatem miejsce jakby wzmocnienie stwierdzenia wystąpienia danego stanu faktycznego przez podanie jego bliższych cennych cech.

Najistotniejszą rolę pełnią klauzule generalne w procesie interpretacji normy prawnej. Mogą być one wręcz elementem ustawowej dyrektywy interpretacyjnej (na podstawie art. 4 k.c., odsyłającego do zasad ustroju i celów PRL). Zastosowanie klauzuli przez komisje arbitrażowe powoduje zwykle, iż wykładnia dokonywana jest przy pomocy dyrektyw funkcjonalnych czy celowo-

¹⁵ Por. np. orz. GKA z 15 II 1965 r., BO 920/65, OSPiKA 1966, poz. 147.

¹⁶ Charakterystyczne są wypowiedzi glosatorów, akcentujące potrzebę takiego „potwierdzenia” (por. np. glosa K. K. Orzana do orz. GKA z 16 VI 1975 r., OT 3522/75, OSPiKA 1976, z. 12, ss. 513–516).

¹⁷ Np. powołanie się na zasady rozrachunku gospodarczego w orz. GKA z 25 IX 1958 r., RN 65/58, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1959, z. 4, ss. 274–275.

¹⁸ Por. np. orz. GKA z 11 V 1970 r., BO 1279/70, OSPiKA 1971, poz. 19.

¹⁹ Por. M. Zieliński: *Poznanie sądowe – poznanie naukowe*, Poznań 1979, *passim*.

²⁰ Por. J. Wróblewski: *Sądowe stosowanie prawa*, Warszawa 1972, ss. 158–163.

²¹ Por. np. orz. GKA z 16 XI 1964 r., BO 9681/64, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1966, z. 3, ss. 322–323; orz. GKA z 13 II 1977 r., IP 8150/76, OSPiKA 1977, poz. 212.

ściowych²², i to w rozumieniu dynamicznym. Dopasowuje się więc treść normy do zmieniających się stosunków społecznych. Wykładnia tzw. gramatyczna nie wystarcza zwykle w takich wypadkach do ustalenia znaczenia tej normy.

3

Zastosowanie klauzuli generalnej zmienia praktykę uzasadniania decyzji stosowania prawa. Widoczne jest to także w orzecznictwie arbitrażowym. Pewne właściwości podniesiono już wcześniej. Należy do nich wspomaganie się argumentów płynących z różnych kryteriów, przy czym decydujące w polskiej praktyce arbitrażowej jest wspieranie się argumentów ekonomicznych i politycznych, czy też wykorzystywanie zasad ustrojowych do wykazywania trafności decyzji.

Podstawowa zmiana w sposobie uzasadniania związana jest z „uwikłaniem” aksjologicznym procesu racjonalizowania treści decyzji, tzn. z przesunięciem się na plan pierwszy w uzasadnieniu ocen oraz argumentowanie za doniosłością aksjologiczną dokonanych wyborów. „Uwikłanie” to prowadzić może nawet do niemal zanegowania roli kryteriów *stricti iuris* jako podstawy treści decyzji.

Jako cechę powtarzalną w orzecznictwie arbitrażowym traktować należy łączne powoływanie różnych kryteriów pozaprawnych w jednej decyzji. Dąży się przez to do swoistego wzmocnienia, jakby do przesądzenia roli tych kryteriów pozaprawnych dla treści decyzji poprzez zestawienie kilku z nich²³, a w skrajnej postaci – szczególnego nagromadzenia tych kryteriów w decyzji. Zacierać to może podstawę prawną decyzji (np. brak w ogóle argumentacji prawniczej lub zepchnięcie jej jedynie na „ozdobnikowe” pozycje), a także utrudniać orientację w rzeczywistej podstawie treści decyzji. Nie sprzyja to także zazwyczaj ujednoliceniu znaczeń poszczególnych klauzul generalnych, co powinno być zadaniem GKA.

Nagromadzenie kryteriów pozaprawnych może ujawniać stan wspierania się lub konfliktowości pomiędzy nimi. Była już mowa o powszechnym w naszej praktyce arbitrażowej wspieraniu się wartości gospodarczych interpretowanych w skali całej gospodarki narodowej oraz wartości politycznych. Niekiedy kryteriami wspierającymi kryteria ogólnogospodarcze stają się zasady współżycia społecznego.²⁴ Stan konfliktu natomiast najłatwiej zauważyć wewnątrz różnych kryteriów ekonomicznych. Polegać on może na przykład na wspomnianym „ważeniu” interesu ogólnogospodarczego oraz interesu danej j.g.u.

²² O dyrektywach interpretacyjnych i ich wzajemnych odniesieniach w procesie stosowania prawa por. Wróblewski: *op. cit.*, s. 109 i n.; Z. Ziemiński: *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, Warszawa 1980, s. 274 i n.

²³ Por. orz. GKA z 15 VII 1968 r., BO 6907/68, OSPiKA 1969, poz. 137 czy uchwałę Kolegium Arbitrażu z 7 X 1974, nr 7/74, OSPiKA 1975, poz. 44.

²⁴ Por. np. uchwałę Kolegium Arbitrażu z 18 IV 1974, nr 1/74, OSPiKA 1974, poz. 180.

Brak jest natomiast konfliktów pomiędzy kryteriami gospodarczymi i politycznymi.

W związku z tą ostatnią cechą dostrzec można pewne stałe relacje pomiędzy klauzulami generalnymi a zasadami prawa, w zależności od tego, czy są to zasady ustrojowe czy zasady klasycznego prawa cywilnego. Zasady prawa związane bezpośrednio z ustrojem socjalistycznym (dotyczy to zwłaszcza zasady planowania i zasady szczególnej ochrony własności społecznej²⁵) kierunkują wybór treści kryteriów płynących z klauzul generalnych, jeszcze mocniej podkreślając ich ogólnospołeczny i polityczny charakter. Kryteria klauzul mogą natomiast znajdować się w konflikcie z zasadami prawa klasycznej cywilistyki. Klauzule występujące w prawie obrotu uspołecznionego zwykle ograniczają działanie takich zasad w tym dziale prawa. Charakterystyczny jest następujący pogląd: „Ten sam bowiem interes społeczno-gospodarczy, który nakazuje realne wykonanie zobowiązań, może w konkretnych przypadkach przemawiać za zlikwidowaniem stosunku umownego, zwłaszcza zaś wtedy, gdy z różnych przyczyn natury gospodarczej wykonanie umowy okazuje się zbędne i naraża gospodarkę na straty.” I dalej: „Zasada realnego wykonania umów gospodarczych posiada moc obowiązującą tylko o tyle, o ile cel społeczno-gospodarczy umowy nie stracił na znaczeniu wskutek zaszyłych po zawarciu umowy – a przed jej wykonaniem – zmian.”²⁶

Tendencją przeciwną do „przeładowania” uzasadnienia argumentacją aksjologiczną jest dostrzegany także w praktyce (choć w skromniejszej skali w stosunku do tego pierwszego trendu) sposób racjonalizacji decyzji, polegający na próbach ustalenia w miarę ścisłego znaczenia klauzuli, na zabiegach klasyfikacyjnych lub na podkreślaniu wartości wewnętrznych stosowania prawa w warunkach posługiwania się klauzulami.

Ustalanie znaczenia klauzul dokonywane może być *in abstracto* (co jest trudniejsze) oraz w kontekście konkretnego stanu faktycznego. Staranne ustalanie znaczenia nie jest jednak praktyką powszechną, a komisje arbitrażowe najczęściej ograniczają się do stwierdzenia, że coś jest sprzeczne z danym kryterium, nie wyjaśniając dalej jego treści. Natomiast zabiegi klasyfikacyjne dokonywane wówczas, gdy przy podejmowaniu danej decyzji zachodzi potrzeba posłużenia się kilkoma kryteriami pozaprawnymi, polegają na ustaleniu bądź ich hierarchii (gdy kryteria pozaprawne mogą pozostawać w konflikcie), bądź stosunku zakresowego (gdy kryteria częściowo zachodzą na siebie).²⁷ Brak jest natomiast, co należy uznać za praktykę prawidłową, prób katalogowania

²⁵ Por. np. orz. GKA z 18 V 1980 r., BO 3874/70, OSPiKA 1971, poz. 20. Por. też Stelmachowski: *op. cit.*, s. 168 i n.

²⁶ J. Trojanek: *Glosa do uchwały Kolegium Arbitrażowego z 7 VII 1974 r.*, OSPiKA 1975, z. 10, s. 460. Por. też na ten temat Stelmachowski: *op. cit.*, s. 113.

²⁷ Por. np. orz. GKA z 11 V 1970 r., BO 1279/70, OSPiKA 1971, poz. 19; orz. GKA z 31 VII 1976 r., OT 4197/76, OSPiKA 1977, poz. 44.

poszczególnych konkretnych ocen w ramach danej klauzuli (jak to miało miejsce zwłaszcza w latach sześćdziesiątych w praktyce Sądu Najwyższego w odniesieniu do zasad współżycia społecznego).

Przeciwwagą dla „uwikłania” aksjologicznego uzasadnienia decyzji jest wyraźne określenie w nim stosunku kryteriów pozaprawnych do kryteriów wewnątrzprawnych. Najważniejsze wydaje się zadeklarowanie ograniczonego korzystania z klauzul z powodu wagi argumentacji prawnej²⁸, czy też wykazywanie utrzymania w danym procesie decyzyjnym takich wartości wewnętrznych stosowania prawa, jak jednolitość, obiektywność, pewność i praworządność²⁹.

Praktyka taka oznacza bowiem realizację tzw. ideologii praworządnej i racjonalnej decyzji stosowania prawa³⁰, umożliwiającej wprawdzie sięganie do wartości pozaprawnych jako podstaw treści decyzji, ale jednocześnie wyznaczającej sposób wartościowania zgodnie z wartościami wewnętrznymi prawa oraz z ideologią ustrojową. Stwarza to pewną przesłankę ograniczenia czy też kontroli celowościowego stosowania prawa.

III

Ogólnie można stwierdzić, iż cechy zastosowania klauzul generalnych przez GKA wykazują istotne różnice w stosunku do stosowania *stricte* sądowego. Polegają one nie tylko na sposobie ich zastosowania czy na roli klauzul w uzasadnianiu decyzji (choć w tym ostatnim przypadku zauważyć można skłonność komisji arbitrażowych do akcentowania argumentacji ideologicznej), nie tyle na częstotliwości posługiwania się klauzulami (jest charakterystyczne, że w niektórych przypadkach dopiero glosy sugerują zastosowania klauzuli³¹; nie można więc chyba mówić o nadużywaniu w powoływaniu klauzul), ile na sposobie interpretacji klauzul (ustalaniu ich treści) i ich wpływie na treść decyzji. Dostrzeżona wyżej praktyka maksymalnie ogólnej interpretacji klauzul (skala całej gospodarki narodowej) oraz orzekanie o nadrzędności takiej interpretacji nad interpretacją uwzględniającą interesy poszczególnych j.g.u. powoduje większą niewymierność ekonomiczną skutków decyzji. Towarzyszy temu upolitycznianie kryteriów gospodarczych, co także osłabia wagę argumentów *stricte* gospodarczych. Wydaje się także, że przy stosowaniu klauzul generalnych w arbitrażu zauważyć można większą rolę zasad ustroju politycznego. Trzeba jednak pamiętać, że nasilenie występowania powyższych cech związane jest z realizowaniem w praktyce polityczno-gospodarczej państwa modelu raczej

²⁸ Por. np. orz. GKA z 6 V 1982, IP 2565/82, OSPiKA 1983, poz. 38.

²⁹ Por. J. Wróblewski: *Wartości a decyzja sądowa*, Wrocław 1973, rozdz. III-VI.

³⁰ Por. *ibid.* s. 18 i n. oraz *id.*: *Sądowe stosowanie prawa...*, s. 371 i n.

³¹ Por. np. glosy P. Bubińskiej (OSPiKA 1970, ss. 90-93), J. Strzępki (OSPiKA 1980, ss. 90-94), W. Siudy (OSPiKA 1980, ss. 158-161).

centralistycznego, a w związku z tym nie można powiedzieć, że występują one powszechnie w praktyce arbitrażowej w latach osiemdziesiątych (por. wyżej). Inne konsekwencje zastosowania klauzul generalnych przez komisje arbitrażowe nie odbiegają zasadniczo od sądowych procesów decyzyjnych.

Wyżej dostrzeżone odrębności tłumaczone chyba mogą być poprzez charakter ingerencji prawa w zjawiska i procesy gospodarcze w państwie socjalistycznym. Nie tylko osłonowa, ale także regulacyjna funkcja prawa na tym polu, wykorzystywanie zarówno cywilnoprawnych, jak i administracyjnoprawnych instrumentów regulacji przy odpowiedniej roli tych ostatnich, preferowany model kierowania j.g.u. (idzie o całokształt praktyki w tym ustroju), usytuowanie organizacyjne organu rozstrzygającego spory między j.g.u. czy też powiązania sfery decyzji gospodarczych i politycznych w skali makro- przesądzają o mniej lub bardziej trwałych tendencjach ogólnych.³² W tym kontekście nie mogą dziwić zmiany w zastosowaniu klauzul generalnych obserwowane bezpośrednio po wprowadzeniu aktów prawnych stanowiących podstawę reformy gospodarczej w latach osiemdziesiątych. Trudno obecnie dokładnie przewidzieć przyszłość funkcjonowania klauzul zawartych w tych aktach. Potwierdzi się prawdopodobnie reguła, że klauzule generalne, zwiększając lub wprost kreując swobodę decyzyjną podmiotów stosujących prawo (zakres swobody stanowi może nawet podstawę analizy takich decyzji z punktu widzenia tzw. prawotwórstwa arbitrażowego³³) działają na zasadzie „broni obosiecznej”. W realizacji zamierzeń prawodawcy stanowią one mogą zarówno instrument niwelowania nadmiernej regulacji prawnej, jak i bodziec do wykorzystywania w większym stopniu kryteriów *stricte* gospodarczych, ale także mogą wzmacniać funkcje regulacyjne, zwłaszcza jeżeli byłyby dookreślane w aktach wykonawczych w sposób wygodny dla centralnego decydenta gospodarczego i politycznego. To ostatnie zaś może oznaczać w kontekście realizacji reformy nawet odchodzenie od jej założeń.³⁴

Prawo obrotu uspołecznionego wymaga więc bardzo ostrożnego operowania klauzulami generalnymi w naszych warunkach społeczno-politycznych. Klauzule, skoro stanowią pomost czy łącznik pomiędzy normami prawnymi a szerokim układem norm pozaprawnych³⁵, to, jak żadna chyba inna konstrukcja normatywna, uzależniają funkcjonowanie prawa bezpośrednio od jego otoczenia. Z całą siłą odbijają się w nich wszystkie czynniki materialne i instytucjonalne, określające skalę swobody podmiotów stosujących prawo, kierunek interpretacji

³² Por. Groszyk, Korybski, Leszczyński: *op. cit.*, ss. 163–167.

³³ Por. Żuławska: *op. cit.*, ss. 258–259.

³⁴ O roli aktów wykonawczych, a zwłaszcza aktów kierownictwa wewnętrznego por. np. W. Zakrzewski: *Zakres przedmiotowy i formy działalności prawotwórczej*, Warszawa 1979, rozdz. V i VI.

³⁵ Por. A. Stelmachowski: *Klauzule generalne w kodeksie cywilnym (zasady współzycia społecznego i społeczno-gospodarcze przeznaczenie prawa)*, „Państwo i Prawo” 1965, z. 1, s. 6.

prawa, a także ustalanie treści decyzji stosowania prawa. Dotyczy to w całej rozciągłości także klauzul występujących w prawie obrotu uspołecznionego, będących podstawą orzeczeń państwowego arbitrażu gospodarczego. Prawodawca może być w tym wypadku oceniany pod kątem umiejętności przewidywania tych skutków, natomiast podmioty stosujące prawo – pod kątem uwzględniania rozsądku w korzystaniu z nich, a w szczególności ustalania relacji klauzul do argumentacji płynącej bezpośrednio z przepisów prawnych.

Niezbędne są do tego pewne zmiany instytucjonalne. W warunkach społeczno-politycznych końca lat osiemdziesiątych wydaje się istotne, aby przepisy prawa obrotu uspołecznionego stosowane były przez organ usytuowany w ramach aparatu państwowego inaczej niż ma to miejsce w przypadku komisji arbitrażowych. Jeżeli podnosimy konieczność „odpolitycznienia” stosowania klauzul odsyłających do kryteriów *stricte* gospodarczych, jeżeli podnosimy konieczność wiernego odczytywania rzeczywistych preferencji społecznych przy wszystkich rodzajach klauzul, to z pewnością powinniśmy wskazać na większe możliwości niezależnego sądownictwa powszechnego w tym zakresie. Koncepcja taka pojawia się wielokrotnie w latach osiemdziesiątych, uzyskując w końcu tej dekady bardziej realne kształty. Nie oznacza to, rzecz jasna, likwidacji wszystkich niebezpieczeństw, jakie w naturalny sposób wiążą się z wykorzystywaniem klauzul, ale może wprowadzić większą wiarygodność rozsądnego, bardziej zorientowanego na uwzględnianie trwałych właściwości szeroko rozumianego otoczenia społeczno-gospodarczego, orzekania w sprawach gospodarczych w przypadku opierania się na tej konstrukcji normatywnej.

SUMMARY

The purpose of the study is to distinguish the main characteristics of the use of general clauses in economic arbitration decisions in Poland. The grounds for the application of general clauses are the regulations of the law of socialized turnover, and primarily the regulations of the 1964 Civil Code. Three fundamental problems were analyzed: 1) the way of interpretation by arbitration tribunals of economic criteria provided in different general clauses; 2) the role of general clauses in particular actions in the process of applying the law by arbitration agencies (i.e. in establishing the binding legal norm, in interpreting this norm, in establishing facts and the contents of a final decision; 3) the effect of the application of a general clause on the character of the reasons of a decision made by an arbitration agency. In each of those fields there are characteristics specific for the functioning of general clauses in economic arbitration decisions, the features being most distinct in the way of reading non-legal criteria.

